

TARİHSEL SÜREÇTE BÖLGESEL VE KÜRESEL EKONOMİ POLİTİK GELİŞMELERİN KARADENİZ BÖLGESİ ENTEGRASYONUNA ETKİLERİ*

*The Effects of Regional and Global Economic-Political Developments in the
Historical Process on the Integration of the Black Sea Region*

Şükrü İNAN**
A. Fahimi AYDIN***

Öz

Bu çalışmada Karadeniz'e kıyısı bulunan ülkeler arasında ekonomik işbirliği ve bölgesel entegrasyonun gerçekleşmemesinde uluslararası ekonomi politik değişimlerin ve küresel güçlerin etkisi jeopolitik modeller çerçevesinde değerlendirilmektedir. Karadeniz'in bölge ekonomileri arasında ilişkileri arttıran bir katalizör olmasından çok, ülkeler arasındaki ayrımı derinleştiren ve küresel ekonomi politikte bir "Kara delik" haline gelmesinin ekonomi politik nedenleri üzerinde durulmaktadır. Bölgesel ekonomik entegrasyonların başarılı olması için gerekli temel koşulların zayıflığının yanı sıra bölgenin küresel ekonomik ve politik güçlerin çatışma alanı olması, Karadeniz'i tarihsel olarak bölgesel ve küresel ekonomiyle bütünleştiren değil; tersine ayıran bir coğrafya haline getirmektedir.

Anahtar Sözcükler: Karadeniz, Bölgesel Entegrasyon, Jeopolitik Teoriler, Küresel Güç Mücadeleleri, Ekonomi-Politik.

Abstract

In this study, the effect of international political economic changes and global powers on the failure of economic cooperation and regional integration among the countries bordering the Black Sea is evaluated within the framework of geopolitical models. Rather than being a catalyst that increases the relations between the economies of the region, it is increasing the separation between the countries. Then Black Sea is focused on the political and economic reasons why the Black Sea has become a "black hole" in the global political economy. In addition to the weakness of the basic conditions necessary for the success of regional economic integrations, the fact that the region is a conflict area of global economic and political powers makes the Black Sea a geography that historically separates the Black Sea from not integrating it with the regional and global economy.

Keywords: Black Sea, Regional Integration, Geopolitical Theories, Global Power Struggles, Political Economy.

---

* Makale Geliş Tarihi: 27.11.2022

Yayına Kabul Tarihi: 20.12.2022

** Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Anabilim Dalı, e-posta: sukru.inan@inonu.edu.tr, ORCID:0000-0002-0648-4718.

*** Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü İktisat Tarihi Anabilim Dalı, e-posta: abdurrahim.aydin@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1100-7147.

TARİHSEL SÜREÇTE BÖLGESEL VE KÜRESEL EKONOMİ POLİTİK GELİŞMELERİN KARADENİZ BÖLGESİ ENTEGRASYONUNA ETKİLERİ

GİRİŞ

Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler gerek sahip oldukları kaynaklar ve gerekse buldukları coğrafi konum nedeniyle dünya ekonomi politiginde önemli bir rol oynama avantajını elde bulduklarına rağmen bu fırsatı henüz yeterince değerlendirememektedirler. Küreselleşme ve bölgeselleşme sürecinde değişen ekonomi-politik sisteme uyum sağlamaya çalışan bu ülkeler arasında yakın komşuluk ilişkilerinin daha öteye götürülememesi küresel jeoekonomik sistemde, jeopolitik dönemin pivot alanı olarak adlandırılan coğrafyanın, dünya-sistemde bütünleşemeyen parçalı bir bölge haline gelmesine ve bölgenin etkinliğinin arttırılamamasına neden olmaktadır.

Bölgenin tarihsel olarak farklı uygarlıkların kesişme ve çatışma alanı olması, özellikle karasal güçlerin birbirleriyle ve önemli deniz güçlerinin bölgedeki çıkarlarını koruma açısından güç dengelerini kollayacak biçimde hareket etmeleri, bölgedeki istikrarsızlığın en önemli nedenleri arasında olagelmıştır ve bu durum günümüzde de sürmektedir.

Uluslararası ekonomi-politikte Karadeniz Bölgesi olarak adlandırılan coğrafi bölge, dar ve geniş tanımlamalarla boyutu değişebilen bir bölgedir ve bütünlük arz etmemektedir. "Dar tanımlama, yalnızca Karadeniz'e kıyısı olan Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Rusya, Türkiye ve Ukrayna olmak üzere altı ülkeyi içermektedir; Geniş Karadeniz, bu altı ülkenin yanında Moldova, Ermenistan ve Azerbaycan'ı da kapsar".¹

Coğrafi bölge tanımlaması dışında bölgenin ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel yönlerden bütünlük oluşturup oluşturmadığı ise tartışmalıdır.² Bölgeselleşme ve bölgeselcilik süreçlerinden çok çatışma

1 Gökhan Koçer, "Karadeniz'in Güvenliği: Uluslararası Yapılanmalar ve Türkiye", *Gazi Akademik Bakış*, 1(1) , 2007, s. 197; Mehmet Seyfettin Erol-Sertif Demir, "Amerika'nın Karadeniz Politikasını Yeniden Değerlendirmek", *Gazi Akademik Bakış*, 6(11), 2012, s. 17.

2 Mustafa Aydın, "Regional Cooperation in the Black Sea and the Role of Institutions", *Perceptions: Journal of International Affairs*, 10(3), 2005, s. 59.

ve parçalanma durumlarını yaşayan Karadeniz çevresinin bölge olarak adlandırılması, bölgenin bütünlüğünden ziyade; uluslararası ekonomi politik konumlandırma ve güvenlikle³ ilgili küresel yaklaşımlardan kaynaklanmaktadır.

Karadeniz bölgesi, içsel bütünlükten çok uluslararası ekonomi politik gelişmelere bağlı olarak diğer bölgelerle ilişkisi bağlamında diğer bölgelerden ayrılan ayrı bir bölge olarak ifade edilmektedir. Mustafa Aydın'a göre, coğrafi bir alan olmaktan ziyade; daha çok siyasal bir oluşum olan Karadeniz Bölgesi, kıyıdaş ülkelerin yanı sıra Güneydoğu Avrupa'dan Hazar kıyılarına kadar bölgedeki siyasal gelişmeleri etkileyebilen ve bu gelişmelerden etkilenen ülkeleri kapsamaktadır.⁴

Karadeniz havzası; doğrudan ya da dolaylı olarak Karadeniz'e bağlantısı olan bölgeler ve bu bölgelerden ekonomik, siyasal, kültürel yönlerden etkilenen ve bu bölgeleri etkileyen geniş bir bölgedir. Dolayısıyla bölgenin coğrafi genişliği politik, ekonomik ve ticari etkinliklerin artmasına bağlı olarak değişmektedir. Özellikle dünya ekonomisiyle entegrasyon çerçevesinde Orta Asya'nın geniş enerji ve doğal kaynak potansiyelinin arzı, Avrupa'nın gün geçtikçe artan enerji gereksinimi, Afganistan ve Pakistan'daki istikrarsızlık ve İran'ın jeopolitik ve jeoekonomik soyutlanmışlığı, Karadeniz bölgesini Hazar havzasına ve Orta Asya'ya doğru ulaştırma projeleri ve boru hatları projeleriyle genişletirken; Çin Halk Cumhuriyeti'nin Kuşak-Yol Projesi, Karadeniz bölgesini Avrasya'nın kalbine dönüştürmektedir.

Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) 1989 sonrasındaki doğruya doğru hamleleriyle Bulgaristan ve Romanya'nın 2007 yılında Avrupa Birliği'ne (AB) üye olmaları, AB'nin 2014 senesinde Ukrayna, Gürcistan ve Moldova'yla Ortaklık Anlaşması (AA) imzalamasıyla birlikte Soğuk

3 Pınar Akgül, "Karadeniz'in Bölgesel Güvenlik Kompleksi olarak İncelenmesi", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 2020 s. 551-552.

4 Mustafa Aydın, "Europe's Next Shore: The Black Sea Region after EU Enlargement", *IIS Occasional Papers*, 53, Paris 2004, s. 5.

TARİHSEL SÜREÇTE BÖLGESEL VE KÜRESEL EKONOMİ POLİTİK GELİŞMELERİN KARADENİZ BÖLGESİ ENTEGRASYONUNA ETKİLERİ

Savaş döneminde durağanlaşan Karadeniz bölgesinde ekonomik, ticari ve siyasi ilişkiler dinamik bir hale gelmekte ve bu sürece askeri karşılık veren Rusya'nın Gürcistan ve Ukrayna müdahaleleriyle askeri boyutu da kapsayan bir güç mücadelesi alanına dönüşmektedir.

Karadeniz bölgesinin gerek kendi içsel bütünlüğü içerisinde gerekse de dünya sistemle bütünleşmemesi ve tersine bölgesel ve küresel anlamda birçok yönden fay hatlarının⁵ geçtiği bir bölge olarak Karadeniz, doğu-batı, kuzey-güney eksenlerini birleştirirken; aynı zamanda söz konusu eksenler arasındaki ayrımı belirginleştiren kalın bir sınır da çizmektedir.

Bu ayırıcı nitelik, tarihsel olarak jeostratejik, jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik özellikler taşımaktadır. Modern dünyada uluslararası ekonomi politiğin devlet ve piyasanın karşılıklı etkileşimine bağlı olarak önem kazanması⁶ 18. ve 19.yüzyılda dünya egemenliği politikalarının gelişmiş ülkeler arasındaki rekabeti öne çıkarmasına paralel biçimde jeopolitik-jeostratejik yaklaşımlarla "kara egemenliği, deniz egemenliği, hava egemenliği, can evi-kenar kuşak kuramı/heartland-rimland", jeoekonomik yaklaşımla "merkez-çevre, pan-bölge" "dünya sistem" ve jeokültürel yaklaşımla da "doğu-batı", "Medeniyetler Dünyası" gibi düşünsel haritalar yaratılarak çeşitli kuramlar geliştirilmiştir. Devletlerin bu kuramlar çerçevesinde oluşturdukları dış politikalar; karşılıklı olarak askeri ve politik ilişkilerin yanı sıra ekonomik ve ticari ilişkilerinin boyutunu ve derinliğini de etkilemekte ve sonuçta coğrafya üzerindeki ayırıcı ya da bütünleştirici süreci belirlemektedir.

Karadeniz çevresindeki ülkelerin bölgeselleşme ve bölge(sel)cilik yaklaşımları çerçevesinde tarihsel süreçte bütünlük oluşturamamasında ve bölgesel işbirliğini ileri düzeyde kurumsallaştıramamasında kıyıdaş ülkeler arasındaki ekonomik, politik ve kültürel farklılıklarla birlikte tarihsel olarak

5 Emel G. Oktay, "Türkiye'nin Avrasya'da Çok Taraflı Girişimlerine bir Örnek: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 3(10), 2006, s. 152.

6 Robert Gilpin, *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası*, Kripto Basın Yayım Dağıtım, Ankara 2012, s. 21.

küresel ekonomi-politik gelişmeler, bütünleşmenin gerçekleşmemesinde daha etkilidir. Ancak bir ekonomik entegrasyonun başarısını etkileyen faktörler de bölgede tarihsel süreç içerisinde gerçekleşmemiştir.

Karadeniz çevresindeki coğrafi yakınlık ülkeler arasındaki ekonomik işbirliğini teşvik etmek için yeterli değildir. Ülkelerin alan, nüfus ve gayrisafi milli hasıla (GSMH) farklılıkları entegrasyonun önündeki en önemli engeldir. Ekonomiler arasındaki gelişmişlik düzeyi farklılıkları ve gelişmişlik düzeyinin düşüklüğü ile ekonomiler arasındaki tamamlamıcılık ilişkisinin yüksekliği entegrasyonun başarı şansını azaltmaktadır.

Ayrıca Karadeniz çevresindeki ülkelerin kültürel farklılıkları, askeri ve siyasi yönelimler ve organizasyonlara üyelikteki farklılıklar da ülkeler arasında derin işbirliğini olumsuz etkilemektedir. Bölge ülkeleri arasındaki bu ayırıcı etkenlerin yanında küresel ve bölgesel ekonomi-politik güçlerin bölge ülkelerine yönelik politikaları ve bölge ülkelerinin ekonomik ve ticari ilişkileri de bölgesel bir bütünün oluşmasından ziyade; bölgesel ayrışmayı arttırmaktadır.

Karadeniz bölgesinde işbirliği ve bölgesel entegrasyonun oluşmamasında küresel güçlerle birlikte bölge ülkeleri arasındaki güç dengesizliği ve bölgesel aktörlerin politikaları da etkili olmaktadır. Bölgedeki küresel ve bölgesel güçler arasındaki mücadeleler, Karadeniz coğrafyasını işbirliği alanından çok çatışma ve ayrışma alanına çevirmektedir.

KARADENİZ'İN KÜRESEL ÇATIŞMA BÖLGESİ OLMA SÜRECİ

Karadeniz'in küresel ekonomi politiğin bir parçası ve mücadele alanı olması, bölgenin politik ve ekonomik denetiminin, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla gerek bölgesel ve gerekse de bölge dışı devletlerle paylaşılması sürecinde başlamıştır.

TARİHSEL SÜREÇTE BÖLGESEL VE KÜRESEL EKONOMİ POLİTİK GELİŞMELERİN KARADENİZ BÖLGESİ ENTEGRASYONUNA ETKİLERİ

Karadeniz'deki Osmanlı hâkimiyeti, II. Mehmet'le başlamış, II. Beyazid döneminde tam hâkimiyet sağlanarak dış ticarete kapatılmıştır⁷ ve yabancı devletlerin Karadeniz'de serbest ticaret yapabilme hakları 18. yüzyılın sonlarına kadar sınırlandırılmıştır.⁸ 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması, 1779 Aynalıkavak Antlaşması ve 1783 Ticaret Antlaşması'yla Rusya'ya Karadeniz ve Akdeniz'de ticaret yapabilme hakkının tanınmasıyla birlikte diğer Batılı devletlerin de Karadeniz ticaretinden yararlanma talepleri neticesinde 1802 yılında Fransa'yla başlayan Batılıların Karadeniz'de ticaret yapmaları⁹ neticesinde Karadeniz'deki ticari ekonomik ve politik rekabet ortamı ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılda Karadeniz ve çevresinin dünya ekonomisiyle bütünleşme sürecine rağmen bölgede yaşanan politik dönüşümler, bölgesel işbirliğinin ve bölgenin bütünleşmesini engellemiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından I. Dünya Savaşı'na kadarki dönemde ikili ticaret anlaşmalarıyla Batı Avrupa merkezli gelişen "ilerlemeci bölgeselleşme"¹⁰ ile artan serbest ticaret ve entegrasyon eğilimlerine karşı Karadeniz ve çevresindeki ülkeler arasında benzer bir işbirliği süreci yaşanmamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla bölgede yeni devletlerin kurulma süreci, Rusya'nın sürekli artan politik ve askeri gücü, aynı coğrafyada birden çok bölgeselleşme sürecinin bir arada yaşanmasına neden olmuştur. Rusya'nın emperyalist bölgeselleşmesine karşılık Romanya ve Bulgaristan'ın ulus-devlet bölgeselleşmesi ve Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecinin bir arada yaşanması ve elbette kültürel-millî-dini ayrışmalar, Karadeniz bölgesinde bütünleşme önündeki yerel

7 Özgür Yılmaz, "Karadeniz'in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(7), 2009, s. 363-364.

8 Kemal Beydilli, "Karadeniz'in Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve "Mîrî Ticâret" Teşebbüsü", *Bellekten*, 55(214), 1991, s. 687-688.

9 İdris Bostan, "Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)", *Bellekten*, 59(225), 1995, s. 353-394.

10 Douglas Irwin, "Multilateral and Bilateral Trade Policies in The World Trading System: An Historical Perspective", Jaime De Melo-Arvind Panagariya, der., Cambridge University Press, UK 1993, s. 97.

etkenlerdir. İki imparatorluktan yükselen Rusya ve düşen Osmanlı arasındaki savaşım ve yeni kurulan devletler üzerindeki ticari, politik ve askeri rekabet, bölgenin yerel anlamda bütünleşmesini engellerken; dünya ekonomik çekim merkezinin Atlantik'e kaymasıyla değişen uluslararası ekonomi politik dengeler, Karadeniz bölgesini uluslararası ekonomi politiğın en önemli çatışma ve kırılma noktası haline getirmiştir.

Bu çatışmanın temel merkezlerinden biri "Büyük Oyun"un merkezi Afganistan iken; diğeri de Karadeniz ve çevresidir. Osmanlı Devleti'nin Batılı güçler karşısında 18. yüzyıldan itibaren ekonomik, mali ve askeri yönlerden sürekli gerilemesiyle sahip olduğu topraklarda tam egemenlik sağlayamaması, büyük güçlerin çıkar çatışmalarını ifade eden "Şark Meselesi"ne yol açmıştır.

Rusya'nın dünya ekonomi politiğinde artan rolü, Birleşik Krallık'ın dünya hegemonyasını tehdit etmeye başlamıştır. Özellikle Rusya'nın bölgedeki etkinliğinin artması ve İngiltere'yle kısmi bir bağımlılık ilişkisi içinde olan Osmanlı Devleti'nin güç kaybı, sadece Karadeniz bölgesinin değil; aynı zamanda Doğu Akdeniz'den Hindistan'a kadar olan bölgenin de tehdit edilmesi anlamına gelmiştir. Rusya'nın özellikle güney ve doğuya doğru genişlemesi 19.yüzyılda güçler dengesini değiştirecek ölçüğe ulaşmıştır. Bu güç dengesindeki değişimin 19. yüzyılın sonunda Almanya tarafından da ekonomik ve ticari anlamda perçinlenmesi ve Almanya'nın Ortadoğuya doğru hamleleri, Karadeniz bölgesini küresel güçlerin mücadele alanına dönüştürmüştür.

TARİHSEL SÜREÇTE BÖLGESEL VE KÜRESEL EKONOMİ POLİTİK GELİŞMELERİN KARADENİZ BÖLGESİ ENTEGRASYONUNA ETKİLERİ

Tablo 1: Büyük Güçlerin Temel Göstergeleri (1900)¹¹

Ülkeler	Sömürge Sayısı	Alan bin mil ²		Nüfus (bin)		Mamül mallar ortalama tarifesi		GSMH
		Ana Ülke	Sömürgeler	Ana Ülke	Sömürgeler	1875	1913	1900
İngiltere	50	121	11,605	40,560	345,222	0	0	184,860
Rusya	3	8,660	256	128,932	15,684	15-20	84	154,049
Türkiye	4	1,112	465	23,835	14,956	5-8	11-15	18,195*
Fransa	33	204	3,741	38,518	56,402	12-15	20-21	116,747
Almanya	13	209	1,027	52,280	14,687	4-6	13	162,335
ABD	6	3,557	172	77,000	10,545	40-50	44	312,499
Çin	5	1,337	2,882	386,000	16,680	5	5	218,154

*Türkiye 1913

Toprak genişlemesiyle Rusya, Birleşik Krallık'dan sonra dünyada en fazla alan hâkimiyeti olan ülke konumuna gelmiştir (Tablo 1). Denetim altındaki topraklarla doğrudan bağlantılı olması da Birleşik Krallık'ın denizaşırı topraklarıyla karşılaştırıldığında, Rusya'ya önemli bir avantaj sağlamıştır.

*"Rusya'nın Avrupa Türkiyesi'nde kazancı Prusya'dan büyük (Ren illeri hariç); Asya Türkiyesi'nden elde ettiği kazanç, Almanya'nın tüm toprağı kadar geniş; İran'dan aldıkları İngiltere'ye eşit; Tataristan'da elde ettiği toprak Avrupa Türkiyesi, Yunanistan, İtalya ve İspanya'nın toplamı büyüklüğünde. Rusya'nın son altmış yıl süresince elde ettiği toprak kazancının toplamı, genişlik ve önem bakımından, daha önce Avrupa'da sahip olduğu imparatorluğun tümü büyüklüğünde."*¹²

Toprak egemenliğinin genişlemesi, yeni katılan topraklardaki nüfusun ve ekonomik kaynaklar ile ekonomik faaliyetlerin artışına bağlı olarak yeniden genişleme potansiyeline sahip olunması, Rusya'nın bölgesel gücünün küresel etkiye dönüştürmüştür.

¹¹ John A. Hobson, *Imperialism: A Study*, James Pott Co., New York 1902; Paul Bairoch-Richard Kozul-Wright "Globalization Myths: Some Historical Reflections on Integration, Industrialization and Growth in the World Economy", *UNCTAD/056/DP/113*, 113, p: 1-32; "Maddison Database", *Rug.nl*, <https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/releases/maddison-database-2010?lang=en>, (Erişim Tarihi: 20.02.2022).

¹² Karl Marx-Friedrich Engels, *Doğu Sorunu*, Sol Yayınları, Ankara 1977, s. 57.

Toprak egemenliği sadece bölgede politik ve ekonomik denetimi değil; aynı zamanda sanayileşme süreciyle yayılan ticari bir genişlemeye de neden olmuştur. Askeri-ticari-politik ilişkilerin iççice geçtiği bu dönemde Rusya'nın bütünsel genişlemesi Avrupa içlerinden Ortadoğu, Orta Asya ve Uzakdoğu'ya kadar uzanmaktadır. Rusya'yı Batı'da Almanya, Doğu'da Japonya sınırlarken, güneyde Rus emperyalist genişlemesine direnebilecek önemli bir ekonomik güç olmamıştır. Çin, İran ve Osmanlı'nın politik varlıklarına karşılık ekonomik yarı-sömürge konumları, Rusya'nın genişlemesini durdurabilecek nitelik ve güçte değildi. Bu genişleme, güneyde özellikle de Birleşik Krallık için bir tehdit oluşturmuştur. Birleşik Krallık'ın Osmanlı İmparatorluğu (1838), İran (1841), Afganistan (1839) ve Çin (1842, 1858) ile yapmış olduğu ticaret anlaşmalarıyla Rusya'nın güney sınırlarındaki ülkelerle ticari ilişkilerini güçlendirse de Rusya'nın askeri ve politik baskısı ve coğrafi genişlemesinin durdurulması, İngiltere'nin küresel hegemonyasını coğrafi ve ekonomik bakımdan zorlamıştır.

“Batum limanı Doğu Karadeniz’de gemiler için tek güvenli sığınak olduğundan, bu limanın Rusya eline geçmesi, Türkiye’yi Doğu Karadeniz’deki son deniz üssünden yoksun bırakacak ve o kesimi Rusların özel denizi durumuna getirecektir. ... Kars’a ek olarak bu liman, Rusya’ya İngiltere’nin Trabzon üzerinden İran’la yaptığı ticareti kesme ve Küçük Asya’ya olduğu kadar İngiltere’ye karşı harekette kullanılacak bir üs elde etme olanağını verebilir.”¹³

Batum’un Rusya'nın denetimine geçmesi, Türkiye açısından Karadeniz güvenliğinin yanında uluslararası ticaretin yönünün yeniden belirlenmesiyle İngiltere'nin küresel ticaret ilişkilerini doğuda etkilemiştir. Rusya'nın doğuya ve güneye doğru yayılmasıyla bu bölgelerle doğrudan ticaret yapabilmesi ve uyguladığı korumacı politikalar, İngiltere'nin serbest ticaret alanını doğuda kısıtlarken; aynı dönemde ABD'nin Batı'daki benzer

¹³ Marx-Engels, a.g.e., s. 55-56.

TARİHSEL SÜREÇTE BÖLGESEL VE KÜRESEL EKONOMİ POLİTİK GELİŞMELERİN KARADENİZ BÖLGESİ ENTEGRASYONUNA ETKİLERİ

politikaları, İngiltere'nin kuşatılması anlamına gelmiştir. Rusya'nın askeri ve politik bölgesel genişlemesini küresel yayılmaya çevirebilecek ticari yol ise Karadeniz'den geçmiştir.

“Rusya'nın Çanakkale ve İstanbul boğazlarının sahibi olmasına izin vermek, İngiltere'nin işine gelmez... Sadece İngiltere'nin Türkiye ile ticaretine ilişkin gerçekleri belirtmek, bunu göstermeye yeter. Hindistan'a doğrudan yolun bulunuşuna değin, İstanbul geniş bir ticaret pazarıydı; gerçi şimdi Hint malları, İran, Tahran ve Türkiye üzerinden karayoluyla Avrupa'ya ulaşıyor, ama gene de Türk limanları, Avrupa'yla ve İç Asya'yla önemli ve gittikçe gelişen bir trafiği taşıyor. Bunu anlamak için haritaya bakmak yeter. Karaorman'dan Novgorad Veliki'nin kum tepelerine kadar tüm ülkenin suları, nehirler yoluyla Karadeniz ve Hazar denizine akıyor. Avrupa'nın iki dev nehri olan Tuna'yla Volga, Dinyester, Dinyeper ve Don nehirleri, hepsi ülke içi ürünlerinin Karadeniz'e taşınmasını sağlayacak doğal suyollarını oluşturuyorlar – Hazar denizine ise ancak Karadeniz aracılığıyla ulaşılabilir. Türkiye'nin Avrupa topraklarının yanı sıra, Avrupa'nın üçte-ikisi, yani Almanya ve Polonya'nın bir parçası, Macaristan'ın tümü ve Rusya'nın en verimli toprakları, bu nedenle, ürünlerinin dış satımı ve değişimi için Karadeniz'e bakıyorlar...”¹⁴

Karadeniz günümüzde de olduğu gibi Orta Avrupa ticareti için öneminin yanında Orta Asya ticaretinin de kilit noktasını oluşturmuştur. Sanayileşen Rusya'nın bu pazarlarda etkin olmasını sağlayabilecek stratejik coğrafya Karadeniz coğrafyasıydı ve bu nedenle İngiltere için suyollarının denetimi hayati bir öneme sahipti.

“Karadeniz'de yapılan bir başka önemli ticaret daha var. İstanbul ve özellikle Asya Türkiyesi'nde Trabzon, Asya içlerine, Fırat ve Dicle vadisine, İran ve Türkistan'a yapılan kervan ticaretinin başlıca pazarıdır. Bu ticaret de çok hızlı artıyor.

¹⁴ Marx-Engels, a.g.e., s. 29-30.

Trabzon ticareti, Rusya ile İngiltere'nin çıkarlarını, İç Asya'da bir kez daha çatışma durumuna getirdiği için, önemli bir siyasal hesap konusu haline geliyor. Ruslar 1840'a kadar, bu bölgeye yabancı mamul madde ticaretinde, hemen hemen kendilerine özgü bir tekele sahiptirler. Rus mallarının, ta İndüs'e kadar ulaşmış olduğu, hatta İngiliz mallarına yeğ tutulduğu görülüyordu...

...Ticaretin, hiçbir zaman dinmek bilmeyen genişleme gereği, İngiliz ticaretinin, iki yandan, İç Asya'ya saldırmasına yol açtı: İndüs'ten ve Karadeniz'den... İngiltere ile Rusya arasındaki ticari savaş alanı İndüs'ten Karadeniz'e kaymıştır. ...İngiltere ile Rusya, Doğuda hasımdırlar ve her zaman hasım olmak zorundadırlar."¹⁵

Rusya ve İngiltere arasındaki bu savaşıma daha sonra katılacak olan Almanya ise Berlin-Bağdat demiryolları ile bir yandan Rusya'nın güneydoğu Avrupa ve Türkiye üzerindeki etkisini sınırlandırmaya ve Rusya'yı Karadeniz'e kapatmaya diğer taraftan da İngiltere'nin Yakın Doğu ve Hindistan'a uzanan etkisini kırmaya yönelik politikası ile Karadeniz çevresinin yeni ekonomik ve politik oyuncusu olmuştur. Türkiye'nin bu dönemde zayıflayan siyasi ve ekonomik gücüne paralel olarak bölge, büyük güçler arasındaki küresel mücadelenin alanı haline gelmiştir.

I. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ: MAHAN VE MACKINDER'İN TEORİLERİNDE KARADENİZ

Karadeniz ve çevresinin küresel ekonomi politiğin önemli bir çatışma ve mücadele alanı olduğu *Heartland* ve *Deniz Hakimiyeti* Teorileri'nde ortaya konulmaktadır. Hegemonik Birleşik Krallık ve yayılmacı Rusya'nın çıkarlarının çatıştığı bu dönemde Mahan (1890) ve Mackinder'in (1904) coğrafya üzerindeki denetime dayalı küresel egemenlik yaklaşımları, büyük kara ve deniz güçleri çerçevesinde değerlendirilmekte ve bu

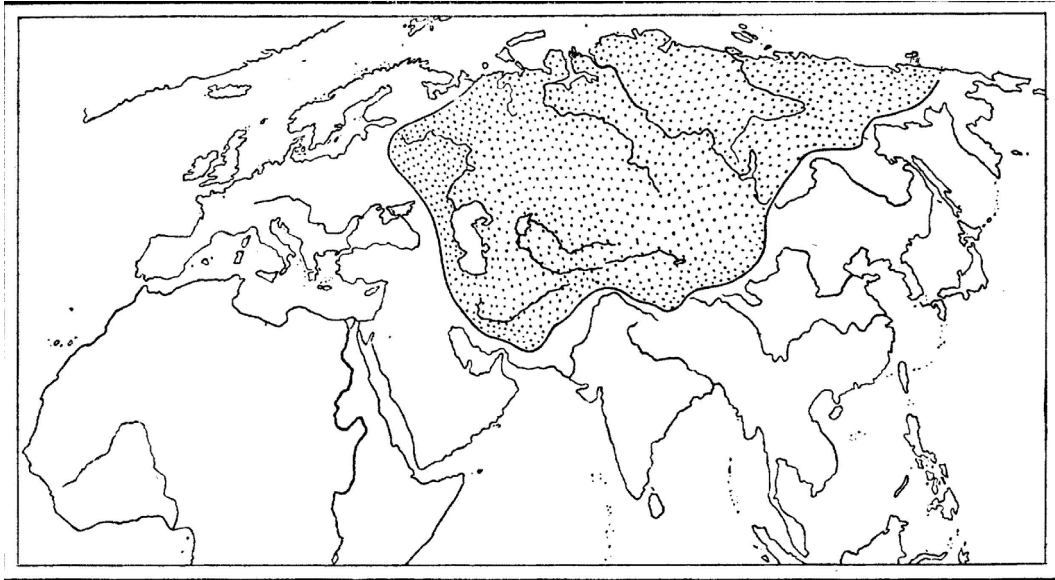
¹⁵ Marx-Engels, a.g.m., s. 30-31.

TARİHSEL SÜREÇTE BÖLGESEL VE KÜRESEL EKONOMİ POLİTİK GELİŞMELERİN KARADENİZ BÖLGESİ ENTEGRASYONUNA ETKİLERİ

güçlerin birbirleriyle temas ettiği Karadeniz ve çevresi küresel fay hattının sınırını oluşturmaktadır. Bu sınırın oluşumunda Birleşik Krallık'ın küresel endüstriyel ve ticari gücü ve yayılmasıyla rekabet edemeyen Rusya'nın toprak genişlemesiyle politik ve askeri denetim altında tuttuğu geniş karasal alanı genişletebilme olanağının ortaya çıkardığı çelişik durum yatmaktadır.

Mackinder¹⁶(1904) özellikle demiryollarındaki gelişimle, her ne kadar gerek taşıma maliyetleri gerekse pazarlara ulaşım açısından deniz ticaretiyle rekabet edemese de Moğol İmparatorluğu'nun yerini alan Rusya'nın (1904: 436) sahip olduğu geniş alanlarla dünya üzerinde pivot konuma sahip olması nedeniyle kara gücünün önemini vurgulamaktadır. Dolayısıyla bu dönemde dünya egemenliğinin ekonomi politiği Birleşik Krallık'ın serbest ticarete dayalı, rakipsiz düzeniyle Çarlık Rusyası'nın artan karasal egemenliğinin (kısmen) korumacı politikalarla birlikte genişlemesi sonucunda birbiriyle çelişir ve çatışır hale dönüşmüştür.

Harita 1: Heartland¹⁷

16 Halford J. Mackinder, The Geographical Pivot of History, *The Geographical Journal*, 23(4), 1904, s. 421-437.

17 Aynı yer.

Mahan'a göre ise İngiliz İmparatorluğu'nun dünya üzerindeki askeri, politik ve ekonomik egemenliğinin kaynağı deniz gücüne bağlı olarak dünya denizlerindeki denetimidir. Coğrafi konumunun kendisine sağladığı avantajlarla kara güçlerine oranla daha düşük maliyetlere katlanan İngiltere'nin geniş sömürge alanı elde edebilmesi, ticari genişlemesinin önünde engellerin olmaması ve stratejik geçiş yollarının denetimiyle küresel bir imparatorluk kurabilmiştir. Deniz yolları ve kara içlerine uzanan ırmak taşımacılığıyla yayılabilen etkinin ulaşamadığı alanlar ise kara gücünü oluşturmaktadır. Dünyanın en geniş kara parçasının büyük bir kısmını denetleyen Rusya'nın "merkezi ele geçirilemeyen geniş ve kesintisiz bölge"ye hakim olması, dünya hakimiyetinde bu iki gücü karşı karşıya getirmiştir.¹⁸ Bu yaklaşıma göre, dünya egemenliği İngiltere'nin deniz gücü ile Rusya'nın kara gücü arasındadır ve Mahan, bu mücadele alanı olarak da Türkiye'den Mançurya'ya kadar uzanan coğrafyayı işaret etmiştir.¹⁹

Mahan'a göre, deniz gücünün merkezi ezici bir şekilde Batı'dadır. Ancak Rusya'nın Karadeniz havzasını denetlemesi ve Akdeniz'in girişine sahip olması, deniz gücünü etkileyen stratejik koşulları tamamen değiştirebilir.²⁰ Bu çerçevede İngiliz hegemonyasının dayanağı olan deniz hâkimiyetinin sağlanması, kara gücü olan Rusya'nın denizlere erişiminin sınırlandırılması ve geniş karasal coğrafyası içine hapsedilmesiyle gerçekleştirilebilir. Rusya'nın teritoryal genişleme ve ticaret tekeli oluşturma politikasıyla²¹ serbest ticaret etrafında şekillenen denizci ülkelerin küresel politikaları gelişmektedir.

Rusya'nın Karadeniz ve çevresini askeri ve politik müdahalelerle bütünleştirme çabalarına karşılık Birleşik Krallık, bu denetim karşısında Rusya'yı sınırlandırma çabalarına (1853-1856 Kırım Savaşı, 1878 Berlin

18 İsmail Hakkı İşcan, "Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(2), 2004, s. 65.

19 İşcan, a.g.m., s. 65.

20 Alfred Thayer Mahan, *The Influence of Sea Power Upon History 1660-1783*, 1890, s. 8.

21 Tyler Dennett, "Mahan's 'The Problem of Asia'" *Foreign Affairs*, 13(3), 1935, s. 467.

TARİHSEL SÜREÇTE BÖLGESEL VE KÜRESEL EKONOMİ POLİTİK GELİŞMELERİN KARADENİZ BÖLGESİ ENTEGRASYONUNA ETKİLERİ

Anlaşması) ve ticari ve ekonomik yönlerden kara gücünü çevreleme politikalarına yönelmektedir. Rusya'nın ticari ve ekonomik gücünün zayıflığı, bölge ülkelerinin genel olarak tarımsal yapısı, bu ülkeler arasındaki ticaretin zayıf ve tersine sanayileşmiş ülkelerle yoğun olmasına da neden olmaktadır. Rusya'nın ekonomik ve ticari olarak denetleyemediği ve bölge ülkeleri üzerinde ekonomik hâkimiyet kuramadığı Karadeniz çevresi üzerinde politik ve askeri baskı kullanması kaçınılmaz olmaktadır. Bu baskıyı dengeleyebilecek güç ise Mahan'a göre Küçük Asya, Suriye ve Mezopotamya'yı elinde tutan Türkiye'nin yüksek düzeyde gelişmiş modern bir devlete dönüşmesi ve güçlü askeri ve donanmaya sahip olmasıyla gerçekleşebilir.²² Ancak bölgede Rus genişlemesini sınırlandırabilecek bölgesel askeri ve politik bir gücün bulunmaması, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma süreci ve bölgede kurulan küçük devletlerin zayıf konumu, Rusya karşısında küresel hegemonik gücün doğrudan politik ve askeri yönden çevrelemesini zorunlu kılmıştır. 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması bölgenin stratejik önemini artması karşısında Kıbrıs 1878 yılında ve Mısır da 1882 yılında İngiltere tarafından yönetilmeye başlanmıştır.

Politik yönden Rusya'nın Karadeniz dışına genişlemesini sınırlandırmayı amaçlayan Birleşik Krallık, aynı zamanda ticari anlaşmalarla Rusya'yı çevrelemeye ve ekonomik ticari avantajını kullanmak yönünde işbirliklerine yönelmiştir. Avusturya (1837), Afganistan (1839) ve İran'la (1841) yapmış olduğu ticari anlaşmalar, doğrudan Rusya'nın çevrenmesine yönelik savunma ittifaklarının bileşenleridir.²³ Bu anlaşmalara Osmanlı İmparatorluğu'yla (1838) yapılan ticaret anlaşmasını da eklemek gerekmektedir. Ayrıca Mahan'a göre, Rusya'nın deniz ticaretinden elde edebileceği kazançlardan mahrum bırakmak gerekmektedir.²⁴ Bu

22 Alfred Thayer Mahan, *The Problem of Asia: Its Effect upon International Politics*, Little, Brown, and Company, Boston 1900, s. 71-72.

23 Patrick K O'Brien-Geoffrey Allen Pigman, "Free Trade, British Hegemony and the International Economic Order in the Nineteenth Century", *Review of International Studies*, 18(2), 1992, s. 94.

24 Mahan, a.g.e., s. 71-72.

çerçeve de Çanakkale Boğazı ve Baltık Denizi Rus kara gücü ile İngiliz deniz gücü arasındaki sınırları çizirken; küresel fay hattının sınırlarını da belirlemiştir.

Rusya'nın çevrenin, söz konusu ülkenin bir ekonomik güç olarak İngiltere'yi tehdit etmesinden öte, küresel ticaret yollarının güvenliğinin tehlikeye düşme riski ve geliştireceği ekonomik ve ticari ilişkiler çerçevesinde karasal güçler arasında ittifak oluşturabilme kapasitesinden kaynaklanmaktadır. Mackinder'a göre, Almanya ve Rusya'nın yakınlaşması, Avrasya'ya hâkim gücün dünya imparatorluğuna dönüşmesine neden olabilir.²⁵ Birinci Dünya Savaşı'na doğru ticari ilişkilere bakıldığında, Almanya-Rusya ticari ilişkileri dikkat çekicidir.

Tablo 2: Bölge Ülkelerinin İthalat Payları (%) 1910-11²⁶

	Rusya	Türkiye	Romanya	Bulgaristan	Birleşik Krallık	Almanya+Avusturya-Macaristan
Rusya	--	0,9	0,2	0,02	13,8	44,8
Türkiye	6,7	-	2,6	4,0	21,0	27,0
Romanya	2,6	2,4	-	0,3	14,5	57,0
Bulgaristan	3,7	9,8	4,5	-	13,9	43,9

Bölge ülkeleri arasındaki savaşlar ve egemenlik kurma arayışlarının neden olduğu çatışmalar, ticari ve ekonomik işbirliklerini engellerken, ülkelerin gelişmişlik düzeyi ve dış ticaret ürünleri arasındaki benzerlikler de ticari ilişkilerin gelişmesini engellemiştir. Büyük oranda mamül mal ithalatı ve tarımsal hammadde ihracatına dayalı dış ticaret, bu ülkelerin dış ticaret oranlarında sanayileşmiş ülkelerin büyük paylara sahip olmasına neden olmaktadır.

²⁵ Mackinder, *a.g.m.*, s. 436.

²⁶ Bulgaristan ve Romanya verileri: Day, *a.g.m.*, s. 284-285;. Rusya verileri: "Dynamics", MSU, <http://www.hist.msu.ru/Dynamics/10text.htm>, (Erişim Tarihi: 22.02.2022); Türkiye verileri: Pamuk, *a.g.e.*

TARİHSEL SÜREÇTE BÖLGESEL VE KÜRESEL EKONOMİ POLİTİK GELİŞMELERİN KARADENİZ BÖLGESİ ENTEGRASYONUNA ETKİLERİ

Tablo 3: Bölge Ülkelerinin İhracat Payları (1910-11)²⁷

	Rusya	Türkiye	Romanya	Bulgaristan	Birleşik Krallık	Almanya+Avusturya-Macaristan
Rusya	--	2,0	1,47	0,02	21,46	31,85
Türkiye	4,0	-	2,4	3,2	24,2	28,0
Romanya	1,0	4,8	-	0,9	6,8	12,1

Ülkeler arasında benzer gelir düzeyine karşılık nüfus ve toplam GSMH açısından da ülkeler arasında benzerlik söz konusu değildir.

Tablo 4: 1913 yılında Bölge Ülkelerinin Temel Göstergeleri²⁸

	GSMH	Nüfus	Kişi başı GSMH
Rusya	232.351	156.192	1,488
Türkiye	18.195	15.000	1.213
Romanya	21.810	12.527	1.741
Bulgaristan	7.240	4.720	1.534

19. yüzyılın sonunda Karadeniz çevresindeki bölgeselleşme süreçlerinin ülkeler açısından birbirinden farklı yaşanması, işbirliklerini de önlemiştir. Bulgaristan ve Romanya, ulus-devlet bölgeselleşmesi sürecindeyken Rusya emperyalist bölgeselleşme, Osmanlı İmparatorluğu ise çözülme sürecinde olduğundan bu ülkeler arasında bölgesel işbirliğinden ziyade; bölgesel çatışmalar kaçınılmaz olmuştur.

²⁷ Bulgaristan ve Romanya verileri: Day, *a.g.m.*, s. 284-285; Rusya verileri: "Dynamics", MSU, <http://www.hist.msu.ru/Dynamics/10text.htm>, (Erişim Tarihi: 22.02.2022); Türkiye verileri: Pamuk, *a.g.e.*

²⁸ Maddison, *a.g.m.*

İKİ SAVAŞ ARASI: KALERĞİ VE HAUSHOFER'DE KARADENİZ

Mackinder ve Mahan'ın jeostratejik yaklaşımları dünya egemenliğinin çatışma alanlarını kara ve deniz güçleri arasındaki coğrafi sınırlarla belirlerken XX. yüzyılla birlikte dünya ekonomi politiğinde etkili olmaya başlayan yeni güçlerle coğrafi ayırım yerini ekonomik ve 1917 Bolşevik Devrimi'yle de politik sınırlara bırakmaya başlamaktadır. Yaklaşımlardaki farklılaşmaya rağmen Karadeniz Bölgesi'nin fay hattı statüsünde bir değişim olmamakta ve bölgedeki rekabet küresel egemenlik açısından önemini korumaktadır.

1906 yılında R. Calwer tarafından dünya Orta Avrupa, Britanya, Rusya, Doğu Asya ve Amerika bölgeleri sahip oldukları sömürgelerle birlikte beş ekonomik bölgeye ayrılmıştır.²⁹ Stratejik yaklaşım çerçevesinde iki bölgeyi yaklaşım yerini "salt ekonomik" veriler çerçevesinde Orta Avrupa, Britanya ve Amerika'da kapitalizmin gelişmiş olduğu üç bölge Almanya, İngiltere ve ABD merkezli olarak ayırmıştır. Siyasal yoğunlaşmanın yüksek olduğu Rusya'da ve nüfus yoğunluğunun tersine siyasal bütünleşmenin olmadığı Doğu Asya'da ise kapitalizm daha az gelişmiş durumdaydı. Özellikle Orta Avrupa'nın "siyasal yönden bölünmüşlüğü sorunu" ve bir "Orta Avrupa'nın yaratılması",³⁰ küresel olmaktan ziyade bölgesel mücadeleleri arttırmıştır. Küresel mücadelenin alan hâkimiyetinden ekonomik bölgeler hâkimiyetine dönüşmesi, İngiliz hegemonyası karşısında Almanya'nın bölgesel ekonomik ve ticari gücünün artması ile bölgesel ve küresel mücadelelerin I. Dünya Savaşı'yla sonuçlanması ve Bolşevik Devrimi, savaş sonrası küresel fay hatlarını yeniden çizmiştir.

29 Vladimir İ. Lenin, *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, Sol Yayınları, Ankara 1977, s. 123.

30 Lenin, *a.g.e.*, s. 124.

TARİHSEL SÜREÇTE BÖLGESEL VE KÜRESEL EKONOMİ POLİTİK GELİŞMELERİN KARADENİZ BÖLGESİ ENTEGRASYONUNA ETKİLERİ

Savaş sonrası üç imparatorluğun yıkılması, yeni devletlerin kurulması ve SSCB'nin dünyadan bütünüyle yalıtılmasıyla³¹ ortaya çıkan yeni düzende Karadeniz bu dönemin temel değişimlerinin de merkezinde yer almıştır. Doğu Avrupa'da ve Ortadoğu'da yeni küçük devletlerin kurulması, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması sürecinde milli mücadeleyle Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve Rusya'nın askeri yayılmasının yerini politik ve ideolojik yayılmanın alması Karadeniz ve çevresini istikrarsız bir dengeye taşımıştır.

Richard von Coudenhove-Kalergi'nin 1923 yılında "*Pan-Avrupa manifestosu*" ile Avrupa ülkeleri arasında bütünleşmeyi amaçlayan yaklaşımında dünya beş bölgeye ayrılmıştır. Bunlar; Kıta Avrupası ve sömürgelerinden oluşan Pan-Avrupa, Birleşik Krallık ve sömürgelerinden oluşan İngiliz Federal İmparatorluğu, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri'nin oluşturduğu Rus Federal İmparatorluğu, Kanada ve Guyana dışında bütün Amerika kıtasını kapsayan Pan-Amerika ve Japonya ve Çin'den oluşan bir Doğu Asya bölgesidir. Uluslararası politikada iki kutupluluktan çok kutupluluğa geçiş sürecinde meydana gelen değişimler, Karadeniz ve çevresini de etkilemiştir. Karadeniz bölgesi batıda bütünleşik Avrupa ve doğuda ise Rusya olmak üzere iki pan-bölge arasında ayrılmakta ve güneyde ise hiçbir bölgeyle bütünleşmemiş Türkiye'yle üç parçalı bir yapıdaydı.

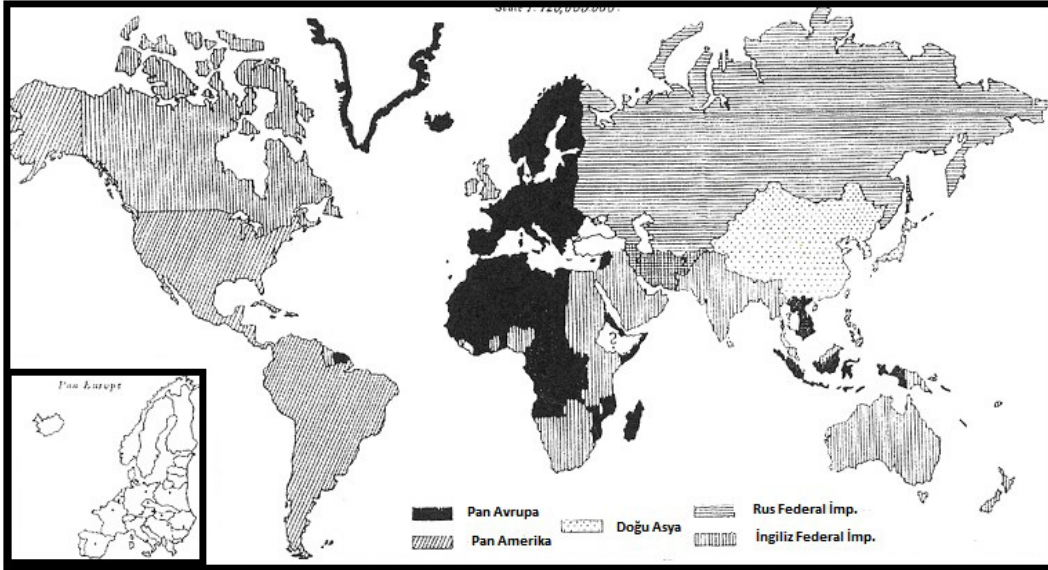
İki Savaş arası dönemde İngiliz hegemonyasının düşüşü ve SSCB'nin kurulmasıyla Karadeniz çevresindeki mücadeleler etkisini kaybetse de SSCB'nin komşu ülkelerle ticari anlaşmalar ve dostluk anlaşmalarıyla zayıflayan Avrupa üzerinde etkisini arttırmaya başlamasıyla SSCB, Avrupa için askeri, ekonomik ve ideolojik yönlerden yeniden tehdit haline gelmişti. Kalergi'nin yaklaşımı, özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da

31 Ivan Vujačić, "Theories of Imperialism and the First Globalization—Any Relevant Analogies?", *The Economic Causes and Consequences of the First World War: Introduction and Overview*, Ivan Vujačić-Mihail Arandarenko, eds., Belgrade 2015, s. 53.

Rusya'yı tek başına durdurabilecek bir gücün kalmamasına dayalı yani güvenlik odaklı bir yaklaşım olmakla birlikte aynı zamanda ekonomi-politik ve kültürel yaklaşımları da içermiştir. Kalergi'ye göre, Türkiye ve Çin gibi Avrupa da ileride İngiltere, Rusya ve ABD'nin etki alanlarına bölünecekti.³²

SSCB karşısında Doğu Avrupa'da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun dağılmasıyla kurulan yeni devletler ve zayıflayan Almanya, Rusya'yı Avrupa'da dengeleyebilecek³³ güçte değildi. Küçük ve özgür ülkelerin oluşmasını Avrupa için tehdit değil; özgürlük olarak gören Kalergi'ye göre, bu ülkeler arasındaki birlik zorunludur. SSCB'nin Avrupa'daki demokratik sisteme aykırı politik yapısı³⁴ ve ideolojisi de Avrupa demokrasisi ve liberal piyasa ekonomisi için en önemli tehditlerdendi.

Harita 2: Coudenhove-Kalergi'nin Kıtasal Yaklaşımı³⁵

32 Hove-Kalergi, a.g.e., s. 26.

33 E. Kövics-Mary Boros-Kazai, "Coudenhove-Kalergi's Pan-Europe Movement on the Questions of International Politics during the 1920s", *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 25(3-4), 1979, s. 236.

34 Daniel C. Villanueva, Richard von Coudenhove-Kalergi's "Pan-Europa" as the Elusive "Object of Longing." *Rocky Mountain Review of Language and Literature*, 59(2), 2005, s. 67-80. <https://doi.org/10.2307/3655048>

35 "Enser et Construire l'Europe 1919-1992", *Jmguieu*, http://jmguieu.free.fr/Enseignements/AGREG/AGREG_03.htm, (Erişim Tarihi: 20.02.2022).

TARİHSEL SÜREÇTE BÖLGESEL VE KÜRESEL EKONOMİ POLİTİK GELİŞMELERİN KARADENİZ BÖLGESİ ENTEGRASYONUNA ETKİLERİ

Kalergi'nin Pan-Avrupa görüşü, Kıta Avrupası devletlerini bir federeasyonla bütünleştirirken; aynı zamanda bu bütünleşme, küresel düzeyde keskin sınırların çizilmesi anlamına da gelmektedir. Avrupa sınırları sosyalist Sovyetler Birliği ve ulus-devlet inşa sürecinde olan bağımsız Türkiye'yi dışarıda³⁶ bırakıştır ve Türkiye'yle kısa sınırı dışında Sovyetler Birliği, Pan-Avrupa'nın karadaki tek komşusu olmuştur.³⁷ Siyasi olarak Avrupa Türkiye'sinin geri kalanı Asya'ya aittir.³⁸ Kalergi'ye göre Avrupa, doğu sınırları dışında denizlerle diğer bölgelerden doğal olarak ayrılmaktadır³⁹ ve Karadeniz de diğer denizler gibi Avrupa'yı Avrupalı olmayan bölgelerden ayıran doğal bir unsurdur.

Kalergi'nin bakış açısından Avrupa üzerindeki Türk tehdidinin yerini Rus tehlikesi almıştı.⁴⁰ Sovyetler Birliği'yle birlikte Türkiye'nin Avrupa sınırlarını oluşturmasında, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olmamasından ve topraklarının Avrupa coğrafyası dışında olmasından kaynaklanmıştır.⁴¹ Türkiye'nin milli mücadele döneminde Sovyetler Birliği'yle yakınlaşması da bu dönemde Türkiye'nin Pan-Avrupa'ya dâhil edilmemesinde önemli bir etkendi.

Kalergi'ye göre, SSCB'nin bölge ülkeleriyle geliştirdiği ilişkiler, küresel bir ayrışmaya doğru evrilmiş ve bu durum, Avrupa bütünleşmesine ve barışına karşı en önemli tehdidi oluşturmuştur. Almanya-Rusya yakınlaşmasının küresel egemenlik açısından ortaya çıkardığı sakıncalar Kalergi için de geçerlidir. Bu durumu "Almanya; Türkiye, İran ve Afganistan gibi bir gün barışçıl Cenevre Birliği yerine militarist Moskova Birliği'ne katılabilir."⁴² ifadesiyle "demokratik ülkeler" ile "militarist ülkeler" arasında keskin bir ayırım yaparak Almanya'nın önemini de ortaya koymuştur.

36 Dilek Barlas-Serhat Güvenç, Turkey and the Idea of a European Union during the Inter-war Years, 1923–39, *Middle Eastern Studies*, 45(3), 2009, s.426.

37 Hove-Kalergi, a.g.e., s. 53.

38 Hove-Kalergi, a.g.e., s. 36.

39 Hove-Kalergi, a.g.e., s. 29.

40 Hove-Kalergi, a.g.e., s. 54.

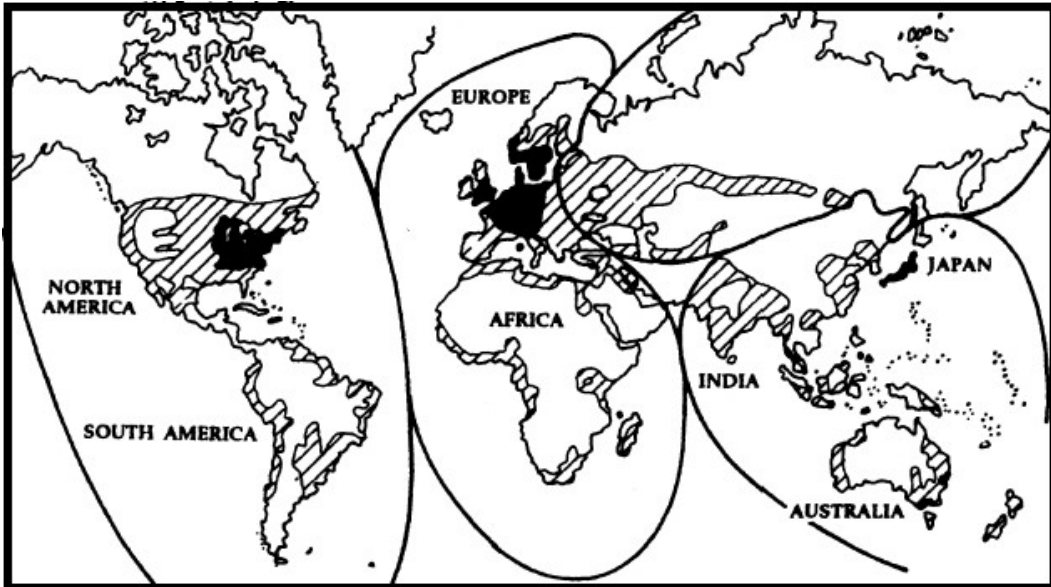
41 Barlas-Güvenç, a.g.m., s. 427.

42 Hove-Kalergi, a.g.e., s. 84.

Kalergi'nin politik, ekonomik ve kültürel farklılıklarla somutlaşan ayrımında Karadeniz Bölgesi iki blok arasında paylaşılmıştır. Türkiye ise 1930'lu yıllara kadar Kalergi'nin genel değerlendirmelerine rağmen bağımsız ve dengeli bir ekonomi-politikle her iki blok arasında üçüncü bir bölge oluşturmuştur. Bu çerçevede Karadeniz çevresi ekonomik, politik ve kültürel açıdan üç farklı yapı arasında bölünmüştür.

1930'lu yıllarda ise ideolojik, kültürel ve politik ayrıma ek olarak değişen uluslararası ekonomi politik yapıda Almanya'nın para bloklarıyla somutlaşan ekonomik etki alanının özellikle Doğu Avrupa'da yeniden genişlemesi ve küresel ekonomide artan önemine paralel çizilen sınırlarla Kalergi'nin beş bölgeli ayrımının yerini Karl Haushofer'in pan-bölge kuramı almıştır. Alman jeopolitiğinde önemli bir yeri olan Haushofer'in Pan-bölge (pan-region) kuramında dünya, dört bölgeye ayrılmaktadır.⁴³ Dünyanın gelişmiş dört sanayi merkezi ve bu merkezlerin doğal ekonomik çıkar alanlarından oluşan geniş bölgeler; ABD, Almanya, Japonya ve SSCB etrafında jeopolitik olarak şekillenmiştir.

Harita 3: Haushofer'in Pan-Bölge Yaklaşımı⁴⁴

43 John O'Loughlin, Herman van der Wüsten, "Political Geography of Panregions", *The Geographical Review*, 80(1), 1990, s. 6.

44 O'Loughlin-Wüsten, a.g.e., s. 6.

TARİHSEL SÜREÇTE BÖLGESEL VE KÜRESEL EKONOMİ POLİTİK GELİŞMELERİN KARADENİZ BÖLGESİ ENTEGRASYONUNA ETKİLERİ

Haushofer'in modelinde coğrafi bütünlük daha fazla ön plana çıkmıştır. İngiltere Avrupa Pan-bölgesine dâhil edilirken; İngiltere'nin yakın sömürgeleri de bu bölge içerisinde yer almıştır. Ayrıca Türkiye de artık Pan Avrupa'ya dâhil edilmiştir. Karadeniz, bu modelde de iki pan-bölge arasındaki sınırları çizen ve bölgeleri birbirinden ayıran doğal bir hat oluşturmuştur. 1930'lu yıllarla birlikte Alman ticari ve ekonomik etkisinin Doğu ve Güney Avrupa'ya yeniden yayılması, Kıta Avrupası ülkelerinin bölge içi ticaretinin artışı ve SSCB'nin dış ticaretindeki ve ilişkilerindeki daralmalar politik ayrışmanın yanında ticari ve ekonomik ayrışmayı tamamlamıştır. Alman Reichsmark para bloku Brezilya dışında Güneydoğu Avrupa ülkeleri olan Avusturya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya ve Yunanistan'ı kapsamıştır.⁴⁵ Türkiye'nin de bu dönemde kambiyo denetimi uygulayan ülkeler grubunda yer alması onu Almanya'ya ekonomik ve ticari yönlerden yakınlaştırmıştır.

1929 Krizi sonrası Almanya'nın Doğu Avrupa'daki ekonomik boşluğu hızlıca doldurmasıyla Romanya, Bulgaristan ve Türkiye'yle dış ticaret hacmi artış göstermiştir. SSCB'nin dışa kapalı ekonomi politikalarıyla Batılı kapitalist ülkelerin "komşuyu zarara sokma" politikaları, Almanya'nın yeniden bölge ülkeleri üzerindeki ticari etkisinin artmasına olanak sağlamıştır. Bulgaristan'ın ihracatında 1934-1938 yılları arasında SSCB'nin payı sıfırken; Almanya, payını %42,7'den %58,9'a yükseltmiştir.⁴⁶ Romanya'nın ihracatında ise Almanya'nın payı, özellikle petrol ihracatıyla 1934 yılında %10,6 iken; 1938 yılında %26,5'e, Almanya'nın ithalat payları ise %18,6'dan %36,8'e yükselmiştir.⁴⁷

45 Eichengreen, Barry-Irwin, Douglas, "Trade Blocs, Currency Blocs and the Reorientation of World Trade in the 1930s", *Journal of International Economics*, 38(1-2), s. 1-24.

46 Nikola Milushev, *Trade Relations and the Level of Integration between Bulgaria and the European Union*, University of London, London 2002, s. 56.

47 Christian Leitz, "Matériel" and Raw Materials in Germany's Trade with Romania in the 1930s", *The International History Review*, 19(2), 1997, s. 312-332.

Türkiye'nin 1932 yılında toplam ihracatta Almanya'nın payı %13,5 iken 1938 yılında %42,9'a, ithalattaki payı %23,2'den %47'ye yükselmiştir.⁴⁸ Türkiye'nin İngiltere'yle olan dış ticaretinde ise tam tersi bir düşüş gözlenmiştir. 1932 yılında %12,4 olan İngiltere'nin ithalattaki payı, 1939 senesinde %6,2'ye, ihracattaki payı da %9,8'den %5,7'ye düşmüştür. Türkiye'nin dış ticaretinde SSCB'nin payında ise önemli bir değişim olmamıştır (%4-6).⁴⁹

Bu dönemde SSCB'nin Çarlık Rusyası'ndan devraldığı ekonomik geri kalmışlığı ve I. Dünya Savaşı'nın Rus ekonomisinde yarattığı tahribatı, hızlı sanayileşme ve kendi kendine yeterlilik kapsamında sosyalist ekonomi politikaları çerçevesinde aşmaya çalışmasıyla içe kapanma zorunluluğu, 1929 krizinin liberal kapitalist ülkeler üzerinde yarattığı yıkımın dünya ticaretini daraltması, Almanya'nın bu boşluğu bölgede doldurmasına yönelik ekonomik ve siyasi ortamı yeşertmiştir.

Bir bütün olarak Doğu Avrupa ülkelerinin ticari yönüne bakıldığında, bölge ülkelerinin birbirleriyle ticaret hacminin kısıtlı olduğu ve dünya genelinde olduğu gibi gelişmiş ülkelerle ticarete yöneldikleri gözlenmiştir. Ancak bu durum, II. Dünya Savaşı sonrası önemli bir değişim geçirmiş ve Doğu Avrupa ülkelerinin ticari yönü Batı Avrupa ülkelerinden SSCB'ye ve bölge ülkelerine doğru kaymıştır.

48 TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2011*, TÜİK, Ankara 2012.

49 TÜİK, a.g.e.

TARİHSEL SÜREÇTE BÖLGESEL VE KÜRESEL EKONOMİ POLİTİK GELİŞMELERİN KARADENİZ BÖLGESİ ENTEGRASYONUNA ETKİLERİ

Tablo 5: Doğu Avrupa Ülkelerinin Dış Ticaret Yönü (1900-1959)⁵⁰

Yıllar	Doğu Avrupa'nın İhracatında Paylar (%)			Doğu Avrupa'nın İthalatında Paylar (%)		
	Doğu Avrupa*	SSCB	Kıta Avrupası	Doğu Avrupa	SSCB	Kıta Avrupası
1900	1,56	1,56	89,06	2,50	7,50	60,00
1913	0,68	1,36	80,95	1,54	8,46	70,00
1928	1,52	17,78	60,30	20,94	4,53	59,15
1935	1,24	11,36	55,91	16,03	1,27	56,03
1938	0,85	8,88	54,77	12,21	1,43	60,00
1948	25,4	17,61	33,08	18,33	33,33	21,94
1953	40,34	32,01	10,36	33,73	44,57	11,25
1959	39,64	28,53	12,84	27,46	43,78	11,82

*Arnavutluk, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya, Romanya, (1948) Doğu Almanya

Bu dönüşümde savaş sonrası oluşturulan uluslararası ekonomi politik kutuplaşma ve Almanya'nın parçalanmasının etkisi büyüktür. Doğu Avrupa'nın SSCB etkisine girmesi ve bu ülkelerde sosyalist hükümetlerin kurulmasıyla uluslararası işbölümünün sosyalist ülkeler arasında yeniden şekillenmesi, Karadeniz çevresini büyük oranda bütünleştirmekle birlikte Türkiye'nin bu blok dışında kalması, Karadeniz'i yeniden küresel güç mücadelesi alanına dönüştürmüş ve ülkeler arasındaki işbirliği ve entegrasyon ekonomik olmaktan çok politik ve askeri olarak örgütlenmiştir.

50 "International Trade Statistics 1900-1960", UN, <https://unstats.un.org/unsd/trade/imts/Historical%20data%201900-1960.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.02.2022).

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ: SPYKMAN'DA KARADENİZ:

II. Dünya Savaşı sonrası değişen uluslararası sistemde Avrupa ülkelerinin ve Japonya'nın ekonomi politik etkisinin kalmamasına paralel ABD ve SSCB'nin askeri ve ekonomik ideolojik genişlemesiyle çok parçalı küresel yapı yeniden iki parçalı hale gelmiştir. Heartland'ı temsil eden SSCB coğrafyası ve Yeni Dünya'nın merkezi konumundaki ABD'nin küresel egemenliği arasında kalan "Kenar Kuşak" asıl mücadele alanını oluşturmaktadır. Spykman'a göre Rimland, Heartland'a göre dünya egemenliği için gerekli unsurlara daha fazla sahiptir ve Heartland'ın yakın bir gelecekte dünya hâkimiyeti için gerekli güce ulaşabilmesi olası değildir.⁵¹ Dolayısıyla kenar kuşak üzerinde bir devletin egemenliğinin engellenmesi üzerine inşa edilen yaklaşımla Kennan'ın "çevreleme" politikası, bu dönemde bütünleşmiş ve küresel etki alanları ve bu alanları ayıran sınırlar yeniden belirginleşmiştir.

Soğuk Savaş döneminde yaklaşık 60 yıl boyunca geçerli olan Spykman'ın teorisi⁵² çerçevesinde gelişen küresel mücadelede Karadeniz bölgesi, SSCB ve ABD tarafından temsil edilen Yeni Dünya Düzeni'nde ülkelerin etkisi altındaki bölgelerin sınırlarını da keskin bir biçimde çizmiştir. Spykman'ın Rimland kuşağında yer alan ülkeler Batı Avrupa'dan başlayarak Türkiye, Irak, İran, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Çin ve Kore'yi içine almaktadır. Ona göre, bu ülkelerin yer aldığı bölge kara kuvveti ile deniz kuvveti arasında bir tampon bölgedir.⁵³ Karadeniz çevresi, bu tampon bölgenin en hassas noktalarından birini oluşturmaktadır. Heartland'ın Rimland'la bağlantısını sağlayan deniz bağlantısında yer alan Karadeniz ve Boğazlar, iki blokun kesişme noktasını oluşturmaktadır.

51 Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s. 452.

52 Colin S. Gray, *The Geopolitics of Super Power*, The University Press of Kentucky, Kentucky 1988, s. 888.

53 Mustafa Kocakenar, *Amerikan Dış Politikasında Jeopolitik Teoriler ve Pratikler*, TASAM, İstanbul 2015, s. 9.

TARİHSEL SÜREÇTE BÖLGESEL VE KÜRESEL EKONOMİ POLİTİK GELİŞMELERİN KARADENİZ BÖLGESİ ENTEGRASYONUNA ETKİLERİ

SSCB'nin savaş sonrası genişlemesi, Pan-Avrupa hareketinin iflasıyla bütünleşmeden "demir perde" ile bölünen Avrupa'nın güçsüzlüğü ve Doğu Avrupa'nın SSCB etki alanına girmesi, Karadeniz'deki üçlü yapının yerine Sosyalist Blok'la bütünleşmiş güçlü bir bölge ve tarafsızlığını savaş sonuna kadar korumayı başaramamış Türkiye'yle ikili bir yapıya dönüştürmüştür.

SSCB'nin Türkiye üzerindeki baskılarının artması karşısında⁵⁴ ise ABD'nin Türkiye'ye verdiği destek ve Türkiye'nin Batı ülkeleriyle politik, askeri ve ekonomik alanlarda işbirliğini güçlendirmesi, Karadeniz'i küresel iki bloğun sınırı haline getirmiştir.

ABD'nin daralan kenar kuşak üzerindeki ülkeleri Bretton Woods kuruluşları ve bölgesel ekonomik ve askeri örgütlerle (OEEC, OECD, NATO, CENTO) bütünleştirip Sovyet Bloku'nu çevrelerken, SSCB'nin de bu dönemde etkinlik alanını Doğu Avrupa'da arttırması, ülke sınırlarının yeniden çizilmesi ve COMECON'un kurulması gibi gelişmelerle birlikte Karadeniz çevresinde büyük oranda bir bütünleşme meydana gelmiştir. Bu dönemde dünya, politik ve ideolojik olarak bölünürken; uluslararası ve bölgesel ekonomik ve ticari örgütlerle iki dünyanın sınırları da belirginleşmiştir.

Bir yandan Türkiye'nin Marshall Planı'nı imzalayan 16 Avrupa ülkesiyle kurulan OEEC ve Avrupa Konseyi'ne üye olarak bölgesel ve IMF, Dünya Bankası ve GATT'la da küresel çaptaki kutuplaşmada Batı ülkelerinin yanında yer alması; diğer taraftan da Bulgaristan ve Romanya'nın COMECON'a üyelikleri, Karadeniz'de iki blokun sınırını netleştirmiştir.

Bu yeni durum, ülkelerin dış ticaret ilişkilerinde kendini net bir biçimde göstermiştir. Romanya ve Bulgaristan'ın COMECON üyeliğiyle birlikte her iki ülkenin ihracatında da SSCB, Almanya'nın yerini alırken;⁵⁵ Türkiye'nin dış ticaretinde ise Almanya'nın yerini ABD almıştır. Coğrafi olarak Karadeniz'in

54 Jonathan Knight, "American Statecraft and the 1946 Black Sea Straits Controversy", *Political Science Quarterly*, 90(3), 1975, s. 451-75.

55 Milushev, a.g.e., s. 56.

BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

kuzeyi ekonomik anlamda bütünleşirken; Türkiye'nin yakın coğrafyası ise daha da daralmış ve bölgesel entegrasyon oluşturabilme olanağından yoksun kalmıştır.

Bölgesel ekonomik bir entegrasyon olarak COMECON içinde de Romanya ve Bulgaristan arasındaki dış ticaret değerlerinde önemli bir değişim söz konusu olmazken; her iki ülkenin SSCB'yle dış ticareti savaş sonrasında hızlı bir artış göstermiş; ancak SSCB'nin payı, 1960 sonrasında sürekli olarak düşmüştür.

Tablo 6: Romanya Dış Ticaretinde Seçilmiş Ülke Payları (1960-1990)⁵⁶

İhracat (%)	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
Bulgaristan	1,29	0,84	1,27	1,81	1,79	1,69	1,86
Türkiye	0,18	0,28	0,50	0,86	2,32	0,73	2,76
SSCB	39,50	39,92	28,72	19,89	18,67	21,36	25,22
Almanya	6,14	5,76	9,09	8,26	8,38	7,51	11,04
İthalat (%)	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
Bulgaristan	1,33	1,22	2,19	2,05	1,84	3,04	2,27
Türkiye	0,19	0,26	0,15	0,13	0,52	0,53	0,87
SSCB	41,13	37,78	25,55	17,25	15,63	22,42	23,58
Almanya	7,13	10,28	8,15	10,72	6,41	3,40	11,42

Türkiye'nin geleneksel dış ticaret ortaklarının ekonomik tahribatı, söz konusu ülkenin dış ticaretinde ABD'nin en yüksek paya ulaşmasına neden olmuştur. Avrupa ülkelerinin toparlanmaya başlamasıyla Almanya'nın payı artarken; Doğu Bloku ülkeleriyle ticari ilişkiler sınırlı kalmıştır.

⁵⁶ IMF, 2022.

TARİHSEL SÜREÇTE BÖLGESEL VE KÜRESEL EKONOMİ POLİTİK GELİŞMELERİN KARADENİZ BÖLGESİ ENTEGRASYONUNA ETKİLERİ

Tablo 7: Türkiye'nin İhracatında Ülke Payları⁵⁷

	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
ABD	18,31	17,88	9,55	10,50	4,37	6,36	7,23
Almanya	14,89	15,59	19,95	21,77	20,73	17,48	23,05
SSCB	1,54	4,07	4,99	5,26	5,80	2,39	3,97
Bulgaristan	0,50	1,12	0,82	0,49	0,43	0,10	0,08
Romanya	0,31	0,46	0,67	0,47	2,44	0,59	0,62
	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
ABD	25,81	28,16	19,35	8,99	5,77	10,08	9,86
Almanya	21,00	14,72	18,48	22,33	10,92	11,87	15,23
SSCB	1,26	2,90	4,36	1,55	2,36	1,96	5,39
Romanya	0,34	0,64	0,93	1,26	3,41	0,56	0,87
Bulgaristan	0,32	0,66	0,50	0,56	1,77	0,88	0,14

1990 SONRASI: MEDENİYETLER DÜNYASI'NDA KARADENİZ

1990 yılından itibaren küresel siyasal ve ekonomik düzenin liberal ve serbest piyasa ekonomisi döngüsüne girmesi, Demir Perde'nin ortadan kalkması, SSCB'nin dağılma süreci ve bölgede yeni devletlerin kurulmasıyla bölgedeki Rusya'nın ağırlığı zayıflamış ve Gürcistan, Moldova ve Ukrayna'nın bağımsızlıklarıyla Karadeniz çevresindeki devlet sayısı artmıştır.⁵⁸ Bu dönemdeki iyimser yaklaşımlarla Karadeniz çevresindeki ülkeleri kapsayan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (KEİ) kurulması, bölünmüşlüğü ortadan kaldırmaya yönelik en önemli girişimdir.

⁵⁷ Aynı yer.

⁵⁸ Kadir Ertaç Çelik-Mehmet Seyfettin Erol, "Aralık 2017 Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi Bağlamında ABD'nin Karadeniz Politikası ve Türkiye", *Karadeniz Araştırmaları*, 15(60), 2018, s. 110.

1990 yılından sonra artan bölgeselleşme hareketleriyle bloklaşmadan çok işbirliğine yönelen ülkeler arasındaki kazan-kazan politikaları hasebiyle siyasal ve askeri hedeflerin yerine daha çok ekonomik ve ticari amaçların geçmesi, siyasal varlık sorunuyla ekonomik varlık problemi arasında sıkışan eski sosyalist ülkeleri Batı devletlerinin politikalarıyla uyumlu davranışlara yönlendirmiştir.

Ekonomik alanda yaşanan dönüşümlerle birlikte liberal kapitalizme geçiş süreci içinde olan eski sosyalist ülkelerin dönüşümü ve küreselleşmenin hızlandığı ve sınırların eski önemini koruyamadığı bu dönemde ideolojik, politik ve askeri kutuplaşmanın yerini yeni değerler almaktadır. Etnik çatışmalar ve mikro-milliyetçiliklerle bir yandan ülkeler bölünürken; diğer taraftan da ekonomik anlamda küreselleşme ve bölgesel entegrasyonlarla bütünleşme sürecine giren ülkeler tezat oluşturmaktadır.

Söz konusu dönemi Huntington "Medeniyetler Dünyası" olarak ifade etmektedir. Jeokültürel yaklaşımla oluşturulan modellemede temel ayırım doğu-batı ayırımıdır ve bu ayırımın en son ve belirgin biçimini Batılı, Latin, Afrikalı, Ortodoks, Müslüman, Konfüçyen, Budist, Hindu ve Japon ayrımlarıyla çizilen 'Medeniyetler Dünyası' oluşturmaktadır. Huntington'ın yaklaşımında bölgeler, siyasal ve kültürel değil; coğrafi varlıklardır. Bu nedenle de medeniyet-içi ve medeniyetler arası çatışmalar yüzünden parçalanmış olabilirler.⁵⁹

Huntington'a göre, Karadeniz çevresindeki bölgesel parçalanma ve ayrışma, Müslüman dünya ile Ortodoks Medeniyeti arasındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır ve ona göre, Ortodoks ülkelerdeki siyasal ve ekonomik gelişmeler belirsiz, Müslüman cumhuriyetlerin gelecekleri ise karanlıktır.⁶⁰ 1990 senesinden sonra ideolojik bloklaşmanın yerine geçen kültürel bloklaşmayla Karadeniz, iki büyük medeniyet arasındaki sınırı yeniden çizmiştir.

59 Samuel P. Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, Okuyan Us Yayın, İstanbul 2002, s. 183.

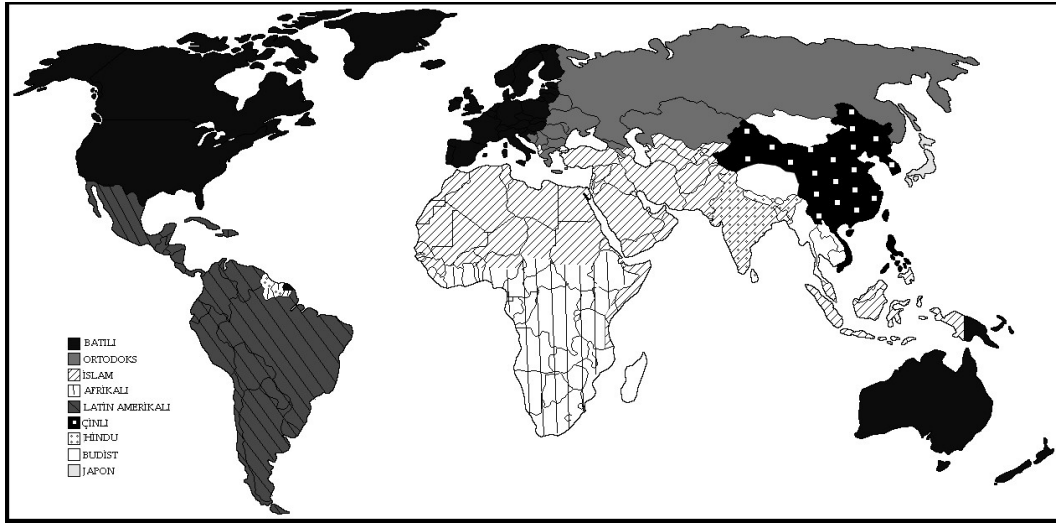
60 Huntington, a.g.e., s. 27.

TARİHSEL SÜREÇTE BÖLGESEL VE KÜRESEL EKONOMİ POLİTİK GELİŞMELERİN KARADENİZ BÖLGESİ ENTEGRASYONUNA ETKİLERİ

Huntington'un yaklaşımı çerçevesinde belirginleşen ayırım, 2000'li yıllarla birlikte değişime uğramış ve bir yandan Almanya'nın yerini alan Avrupa Birliği'nin (AB) doğuya genişlemesi; diğer yandan Rusya'nın "Yakın Çevre Doktrini" vesilesiyle eski SSCB ülkeleri üzerinde gerek ekonomik ve gerekse askeri nüfuzunu kullanmaya başlaması ve Türkiye'nin sonuçlanmayan AB entegrasyonu Karadeniz ve çevresini yeniden üçlü bir yapıya dönüştürmektedir.

Harita 4: Medeniyetler Dünyası 1990 sonrası⁶¹

Romanya ve Bulgaristan'ın 2007 yılında AB üyeleri olmalarıyla Karadeniz'e sınırı olan AB'nin ekonomik ve ticari gücü ve kurumsallaşmış yapısı; Moldova, Gürcistan ve Ukrayna'nın Batı'ya yaklaşmasını sağlarken, bu ülkeler üzerinde Rusya'nın askeri güç kullanması, Karadeniz çevresindeki işbirliği ortamını bozmaktadır. Türkiye ise Soğuk Savaş koşullarının değişmesi ve AB üyeliğinin gerçekleşmemesi karşısında, bölgedeki istikrarı ve gücünü korumak çerçevesindeki girişimleri, 1920'li yılların dünyasını günümüze farklı bir biçimde yeniden taşımaktadır.

61 Huntington, a.g.e., s. 20-21.

SONUÇ

Tarihi süreçte Karadeniz'e yönelik oluşturulan politikalar; karşılıklı olarak askeri ve politik ilişkilerin yanında ekonomik ve ticari münasebetlerin boyutunu ve derinliğini de etkilemiş, bölge üzerindeki ayırıcı ya da bütünleştirici süreci belirlemiştir. Tarihsel süreçte dünya-sistemde bütünleşemeyen bölgenin farklı uygarlıkların kesişme ve çatışma alanı olması, bilhassa karasal güçlerin birbirleriyle önemli deniz güçlerinin bölgedeki çıkarlarını koruması açısından güç dengelerini kollayacak biçimde hareket etmeleri bölgedeki istikrarsızlığın en önemli nedenleri arasında yer almıştır. Bu da Karadeniz ve çevresinin küresel ekonomi politişin önemli bir çatışma ve mücadele alanına dönüştürmüştür.

Karadeniz çevresindeki ülkelerin bölgeselleşme ve bölge(sel)cilik yaklaşımları çerçevesinde tarihsel süreçte bütünlük oluşturamamasında ve bölgesel işbirliğini ileri düzeyde kurumsallaştıramamasında kıyıdaş ülkeler arasındaki ekonomik, politik ve kültürel farklılıklarla birlikte tarihsel olarak küresel ekonomi-politik gelişmeler bütünleşmenin gerçekleşmemesinde etkili olmuştur.

Ülkelerin alan, nüfus ve GSMH farklılıkları entegrasyonun önündeki en önemli engeller olmuştur. Ekonomiler arasındaki gelişmişlik düzeyi farklılıkları ve gelişmişlik düzeyinin düşüklüğüyle ekonomiler arasındaki tamamlayıcılık ilişkisinin yüksekliği, entegrasyonun başarı şansını azaltmıştır. Karadeniz çevresindeki ülkelerin kültürel farklılıkları, askeri ve siyasi yönelimler ve organizasyonlara üyelikteki farklılıklar da ülkeler arasındaki derin işbirliğini olumsuz etkilemiştir. Bu nedenle ekonomik entegrasyonunun oluşması için gerekli faktörler bölgede tarihsel süreç içerisinde gerçekleşmemiştir.

Karadeniz bölgesinde işbirliği ve bölgesel entegrasyonun oluşmamasında küresel güçlerin yanında bölge ülkeleri arasındaki güç dengesizliği ve bölgesel aktörlerin politikaları da etkili olmuştur. Bölgedeki

TARİHSEL SÜREÇTE BÖLGESEL VE KÜRESEL EKONOMİ POLİTİK GELİŞMELERİN KARADENİZ BÖLGESİ ENTEGRASYONUNA ETKİLERİ

küresel ve bölgesel güçler arasındaki mücadeleler, Karadeniz bölgesini işbirliği alanından çok çatışma ve ayrışma alanına çevirmiştir. Karadeniz çevresindeki coğrafi yakınlık, devletler arasındaki ekonomik işbirliğini teşvik etmek için yeterli olmamıştır. Bu dönemde dünya, politik ve ideolojik olarak bölünürken; ekonomik ve ticari uluslararası ve bölgesel örgütlerle de iki dünyanın sınırları belirginleşmiştir.

1990 sonrası artan bölgeselleşme hareketleriyle bloklaşmadan çok işbirliğine yönelen ülkeler arasındaki kazan-kazan politikalarıyla siyasal ve askeri hedeflerin yerine daha çok ekonomik ve ticari hedeflerin geçmesi, siyasal varlık sorunuyla ekonomik varlık sorunu arasında sıkışan eski sosyalist ülkeler, Batı devletlerinin politikalarıyla uyumlu davranışlara yönelmiştir. Ekonomik alanda yaşanan dönüşümlerle birlikte liberal kapitalizme geçiş süreci içinde olan eski sosyalist ülkelerin dönüşümü ve küreselleşmenin hızlandığı ve sınırların eski önemini koruyamadığı bu dönemde ideolojik, politik ve askeri kutuplaşmanın yerini yeni değerler almaktadır. Etnik çatışmalar ve mikro milliyetçiliklerle ülkeler bölünürken; ekonomik anlamda da küreselleşme ve bölgesel entegrasyonlarla bütünleşme sürecine giren devletler tezat oluşturmaktadır.

1990 sonrası ideolojik bloklaşmanın yerine geçen kültürel bloklaşmayla Karadeniz, iki büyük medeniyet arasındaki sınırı yeniden çizmiştir. Huntigton'un yaklaşımı çerçevesinde belirginleşen ayrım, 2000'li yıllarla birlikte değişime uğramış ve bir yandan Almanya'nın yerini alan AB'nin doğuya genişlemesi; diğer taraftan da Rusya'nın "Yakın Çevre Doktrini"yle eski SSCB ülkeleri üzerinde gerek ekonomik ve gerekse de askeri nüfuzunu kullanmaya başlaması ve Türkiye'nin sonuçlanmayan AB entegrasyonu, Karadeniz ve çevresini üçlü bir yapıya dönüştürmüştür.

Küresel ve bölgesel güçlerin bölge ülkelerine yönelik politikaları ve bölge devletlerinin ekonomik ve ticari ilişkileri, bölgesel bir bütünün oluşmasından ziyade; bölgesel ayrışmayı artırmıştır. Özellikle dünya

ekonomisiyle entegrasyon çerçevesinde Orta Asya'nın geniş enerji ve doğal kaynak potansiyelinin arzı, Avrupa'nın gün geçtikçe artan enerji ihtiyacı, Afganistan ve Pakistan'daki istikrarsızlık ve İran'ın jeopolitik ve jeoekonomik soyutlanmışlığı Karadeniz bölgesini, Hazar Havzası'na ve Orta Asya'ya doğru ulaştırma projeleri ve boru hatları projeleriyle genişletirken, Çin'in Kuşak-Yol Projesi, Karadeniz bölgesini Avrasya'ya yakınlaştırmıştır.

Soğuk Savaş sonrasında tüm dünyada olduğu gibi Karadeniz bölgesinde de dengeler hızla değişmeye başlamış ve bilhassa Avrupa'nın artan enerji ihtiyacıyla birlikte petrol ve doğalgaz zengini Hazar ve Orta Asya ile Avrupa'yı birleştiren bir enerji koridoru haline gelmesi, Karadeniz'in jeo-politik ve jeo-stratejik önemini tüm küresel ve bölgesel güçler nezdinde artırmıştır. Heterojen yapısı ve geçmişten gelen birçok çözümlenmemiş anlaşmazlıkları barındırması nedeniyle Karadeniz, çatışmalara açık ve çatışma riskinin yoğun olması, Karadeniz'i tarihsel olarak bölgesel ve küresel ekonomiyle bütünleştiren değil; tersine parçalı bir bölge haline gelmesine ve bölgenin etkinliğinin arttırılamamasına, küresel ekonomik ve politik güçlerin çatışma alanı olmasına neden olmuştur.

TARİHSEL SÜREÇTE BÖLGESEL VE KÜRESEL EKONOMİ POLİTİK GELİŞMELERİN KARADENİZ BÖLGESİ ENTEGRASYONUNA ETKİLERİ

KAYNAKÇA

“Direction of Trade Statistics 2022” IMF, <https://data.imf.org/?sk=9D6028D4-F14A-464C-A2F2-59B2CD424B85>, (Erişim Tarihi: 05.08.2022).

“İstatistik Göstergeler 1923-2011”, TÜİK, No: 3890, Ankara 2012.

AKGÜL, Pınar, “Karadeniz’in Bölgesel Güvenlik Kompleksi olarak İncelenmesi”, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 2020, s. 550-569.

AYDIN, Mustafa, “Europe’s Next Shore: The Black Sea Region after EU Enlargement”, *IIS Occasional Papers*, No. 53, Paris 2004.

AYDIN, Mustafa, “Regional Cooperation in the Black Sea and the Role of Institutions”, *Perceptions: Journal of International Affairs*, 10(3) 2005, s. 57-83.

BAIROCH, Paul-Richard Kozul-Wright, “Globalization Myths: Some Historical Reflections on Integration, Industrialization and Growth in The World Economy”, UNCTAD/056/DP/113, No: 113, 1995, s. 1-32.

BARLAS, Dilek-Serhat Güvenç, “Turkey and the Idea of a European Union during the Inter-war Years, 1923–39”, *Middle Eastern Studies*, 45(3), 2009, s. 425-446.

ÇELİK, Kadir Ertaç-Mehmet Seyfettin Erol, “Aralık 2017 Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi Bağlamında ABD’nin Karadeniz Politikası ve Türkiye”, *Karadeniz Araştırmaları*, 15(60), 2018, s. 100-123.

DAY, Clive, “The Pre-War Commerce and the Commercial Approaches of the Balkan Peninsula”, *Geographical Review*, 9(4), 1920, s. 277–298.

DENNETT, Tyler, “Mahan’s ‘The Problem of Asia’” *Foreign Affairs*, 13(3), 1935, s. 464–472.

EICHENGREEN, Barry-Douglas Irwin, "Trade Blocs, Currency Blocs and the Reorientation of World Trade in The 1930s", *Journal of International Economics*, 38(1-2), 1995, s. 1-24.

EROL, Mehmet Seyfettin-Sertif Demir, "Amerika'nın Karadeniz Politikasını Yeniden Değerlendirmek", *Gazi Akademik Bakış*, 6(11), 2012, s. 17-34.

GILPIN, Robert, *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası*, Kripto Basın Yayım Dağıtım, Ankara 2012.

GRAY, Colin S. *The Geopolitics of Super Power*, The University Press of Kentucky, Kentucky 1988.

HOBSON, John A., *Imperialism: A Study*, James Pott&Co, New York 1902.

HUNTINGTON, Samuel P., *Medeniyetler Çatışması*, Okuyan Us Yayın, İstanbul 2002.

IRWIN, Douglas, "Multilateral and Bilateral Trade Policies in the World Trading System: An Historical Perspective", Jaime De Melo-Arvind Panagariya, ed., Cambridge University Press, UK 1993.

İŞCAN, İsmail Hakkı, "Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(2), 2004, s. 47-79.

KNIGHT, Jonathan, "American Statecraft and the 1946 Black Sea Straits Controversy", *Political Science Quarterly*, 90(3), 1975, s. 451-75.

KOCAKENAR, Mustafa "Amerikan Dış Politikasında Jeopolitik Teoriler ve Pratikler", *TASAM*, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/19571/amerikan_dis_politikasindajeopolitikteoriler_ve_pratikler, (Erişim Tarihi: 02.10.2021).

KOÇER, Gökhan, "Karadeniz'in Güvenliği: Uluslararası Yapılanmalar ve Türkiye", *Gazi Akademik Bakış*, 1(1), 2007, s. 195-217.

TARİHSEL SÜREÇTE BÖLGESEL VE KÜRESEL EKONOMİ POLİTİK GELİŞMELERİN KARADENİZ BÖLGESİ ENTEGRASYONUNA ETKİLERİ

KÖVİCS, E.-Mary Boros-Kazai, "Coudenhove-Kalergi's Pan-Europe Movement on the Questions of International Politics during the 1920s", *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 25(3-4),1979, s. 233-266.

LEITZ, Christian, "Matériel" and Raw Materials in Germany's Trade with Romania in the 1930s", *The International History Review*, 19(2), 1997, s. 312-332.

LENİN, Vladimir İ., *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, Sol Yayınları, Ankara 1977.

MACKINDER, Halford J., "The Geographical Pivot of History", *The Geographical Journal*, 23(4), 1904, s. 421-437.

MADDISON, Angus "Maddison Database", *Rug*, <https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/releases/maddison-database-2010?lang=en>, (Erişim Tarihi: 20.02.2022).

MAHAN, Alfred T., *The Problem of Asia: Its Effect upon International Politics*, Little, Brown, and Company, Boston 1900.

MARX, Karl-Friedrich Engels, *Doğu Sorunu*, Sol Yayınları, Ankara 1977.

O'BRIEN, Patrick K.-Geoffrey Allen Pigman. "Free Trade, British Hegemony and the International Economic Order in the Nineteenth Century", *Review of International Studies*, 18(2), 1992, s. 89-113.

O'LOUGHLIN, John-Herman van der Wüsten, "Political Geography of Panregions", *The Geographical Review*, 80(1), 1990.

OKTAY, Emel, "Türkiye'nin Avrasya'da Çok Taraflı Girişimlerine bir Örnek: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 3(10), 2006, s. 149-179.

BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

PAMUK, Şevket, *19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti, Tarihi İstatistikler Dizisi*, Cilt 1., T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1995.

VILLANUEVA, Daniel C.-Richard von, "Coudenhove-Kalergi's "Pan-Europa" as the Elusive "Object of Longing"", *Rocky Mountain Review of Language and Literature*, 59(2), 2005, s. 67–80.

VUJAČIĆ, Ivan, "Theories of Imperialism and the First Globalization–Any Relevant Analogies?", *The Economic Causes and Consequences of the First World War: Introduction and Overview*, Ivan Vujačić-Mihail Arandarenko, der., Belgrade 2015.

YILMAZ, Özgür, "Karadeniz'in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(7), s. 359- 382.

Şükrü İNAN
A. Fahimi AYDIN

TARİHSEL SÜREÇTE BÖLGESEL VE KÜRESEL EKONOMİ POLİTİK GELİŞMELERİN KARADENİZ BÖLGESİ ENTEGRASYONUNA ETKİLERİ

STRUCTURED ABSTRACT

Although the countries bordering the Black Sea have the advantage of playing an important role in the world's political economy due to their resources and their geographical location, they are not yet able to use this advantage sufficiently. In the global geoeconomic system the relations between these countries which are trying to adapt to the changing economic-political system in the process of globalization and regionalization cannot be taken further. The pivot area of the geopolitical period has become a fragmented region that cannot be integrated in the world-system and the efficiency of the region cannot be increased. Historically, the region has been the intersection and conflict area of different civilizations, and global powers.

The Black Sea region is expressed as a separate region that differs from other regions in terms of its relationship with other regions, depending on international economic and political developments rather than internal integrity. Therefore, the geographical extent of the region also changes depending on the increase in political, economic and commercial activities. Especially within the framework of integration with the world economy, the supply of Central Asia's large energy and natural resource potential, Europe's increasing energy need, the instability in Afghanistan and Pakistan, and Iran's geopolitical and geoeconomic isolation lead the Black Sea region expanding with transportation projects and pipeline projects.

People's Republic of China (PRC) Road and Belt Initiative (BRI) transforms the Black Sea region into the heart of Eurasia and the European Economic Community's moves towards the East after 1989, Bulgaria and Romania became members of the European Union in 2007, and the European Union signed the Association Agreement (AA) with

Ukraine, Georgia and Moldova in 2014 has changed the static situation of the region. Economic, commercial and political relations in the Black Sea region are becoming dynamic, and with the interventions of Russia in Georgia and Ukraine, which responds to this process militarily, it turns into a field of power struggle that also includes the military dimension.

The Black Sea region's inability to integrate with the world system, both within its internal integrity, and on the contrary, as a region where fault lines pass in many directions in regional and global terms, the Black Sea combines the East-West, North-South axes, while at the same time drawing a thick border that makes the distinction between these axes clear. This distinctive feature has historically geostrategic, geopolitical, geocultural and geoeconomic characteristics.

In the modern world, the importance of international political economy depending on the mutual interaction of the state and the market, parallel to the fact that world domination policies in the 18th and 19th centuries emphasized the competition between developed countries, geopolitical-geostrategic approaches have been developed by creating intellectual maps such as "heartland-rimland", "center-periphery, pan-region" "world system" with geoeconomic approach and "east-west" and "world of civilizations" with geocultural approach. The foreign policies of the states within the framework of these theories; mutually affect the size and depth of economic and commercial relations, as well as military and political relations, and ultimately determine the separating or integrating process on geography.

In the study, the process of non-integration of the Black Sea region is evaluated in five periods. In the first period, the economic and political decline of the Ottoman Empire in the Black Sea region and the disintegration process of the regional integrity are explained.

TARİHSEL SÜREÇTE BÖLGESEL VE KÜRESEL EKONOMİ POLİTİK GELİŞMELERİN KARADENİZ BÖLGESİ ENTEGRASYONUNA ETKİLERİ

In the second period, the effects of the global struggle of the expansion of Russia and the United Kingdom on the inability to integrate the Black Sea are evaluated within the framework of the theories of Mackinder and Mahan.

The third period is discussed within the framework of the ideological, political and economic separation between the European integration and the USSR, with the approaches of Kalergi and Haushofer. The fourth period is discussed with Spykman's theory, with the expansion of the USSR and the containment policies of the Western bloc under the leadership of the USA, and the Black Sea being the region that redraws the global borders between the two blocs.

The last period is evaluated within the framework of Huntington's clash of civilizations and cultural barriers to regional integration are evaluated.

The economic, political and cultural differences between the riparian countries as well as the historically global economic-political developments are more effective in the failure of integration to take place. However, the factors affecting the success of an economic integration could not be realized in the region in the historical process. The geographical proximity around the Black Sea is not enough to encourage economic cooperation between countries, the differences in area, population and GNP of the countries are the most important barriers to integration.

The differences in the level of development between the economies and the low level of development and the high complementarity relationship between the economies reduce the chances of success of integration. In addition, the cultural differences of the countries around the Black Sea, military and political orientations, and differences in membership in organizations negatively affect the deep cooperation between countries. In addition to these distinguishing factors between the

countries of the region, the policies of the global and regional economic-political powers towards the countries of the region and the economic and commercial relations of the countries of the region increase the regional disintegration rather than the formation of a regional whole.

In addition to global powers, the power imbalance between the countries of the region and the policies of regional actors are also effective in the failure of cooperation and regional integration in the Black Sea region. The struggles between the global and regional powers in the region are turning the Black Sea region into a space of conflict and separation rather than cooperation.

As a result, the countries around the Black Sea could not realize the first period (1960-1990) regional integration process due to the Cold War conditions. While the USSR was an important external factor in the development of Western European integration, conditions such as the economic situation and geography of these countries increased the success of integration. However, the integration of Eastern Europe with the initiative of the USSR and the development level and differences of the countries, as well as the complementarity relationship between the economies, have negatively affected the success of the integration, which has political rather than economic characteristics. Türkiye, on the other hand, could not strengthen the regional integration process in this period due to reasons such as geographical distance from Western Europe, economic system differences with Eastern Europe, development gaps with the Middle East and weak foreign trade relations.

In the post-1990 regionalization wave, the increasing cooperation and regionalization initiatives between the countries of the region remain weak and cannot turn into a regional integration against the European Union's deepening and enlargement process and the Russian Federation's Eurasian Union process.